

Stevan M. Stanković*

ZAŠTITA ŽIVOTNE SREDINE I SAVREMENI TURIZAM**Uvod**

Jedna od karakteristika savremenog društva su sve masovnija turistička kretanja iz kulturnih i rekreativnih potreba. Ona su danas zahvatila čitavo čovečanstvo i uzrok su promena načina života, želje za putovanjem, doživljavanjem, upoznavanjem, kontaktiranjem i potrebe za aktivnim odmorom u čistoj prirodnoj sredini. Savremeni turizam uslovio je diferenciranje inicijativnih i receptivnih mesta, regija i čitavih zemalja. U vezi s tim, turistička kretanja utiču na niz pojava i procesa u životnoj sredini. Stiče se utisak da su turisti već »osvojili« gotovo sve delove Zemlje, a da nauka još nije dovoljno duboko sagledala sve posledice savremenog turističkog pritiska na životnu sredinu. Turistička operativa i svakidašnja praksa, znatno su ispred naučnih disciplina koje ih prate. Složenost međusobnih odnosa turističkih kretanja i životne sredine predmet je proučavanja većeg broja nauka, što ukazuje na izvanrednu interdisciplinarnost problema. Sigurno je da ograničena sredstva za proširenu reprodukciju u turizmu, kao nisko akumulativnoj delatnosti, uz velike i česte oscilacije prihoda, nisu dovoljna za preduzimanje širih akcija.

Zaštita životne sredine je problem i proces koji već više decenija zaokuplja pažnju većeg dela čovečanstva, namećući mu se u najrazličitijim oblicima. Primeri ugroženih ekosistema, degradiranih fito i zoocenoza, odnosno, narušenih odnosa živa bića — neživa priroda, brojni su i raznovrsni. Mnogi prirodnjaci s pravom ističu da je izvorne životne sredine sve manje, a urbanih, oštećenih i degradiranih predeonih celina sve više. Razlike između ovih uslovice su sve jasnije diferenciranje morbidnih prostora na jednoj i sanatorogenih prostora na drugoj strani. Na čitavoj površini Zemlje, kao i na njenim manjim celinama, pomenute dve vrste prostora spajaju se i prožimaju na najrazličitije načine, često izrazito dominirajući jedna nad drugom.

Sa aspekta razvoja savremenog turizma morbidni i sanatorogeni prostori su izvanredno značajni. Po pravilu, turističke potrebe (naročito rekreativne) formiraju se u morbidnim sredinama, a razrešavaju u sanatorogenim. Ukoliko su razlike između morbidnih i sanatorogenih prostora veće, utoliko su turistička kretanja po broju učestanija i po masovnosti obimnija. Na ovo najbolje ukazuju sve masovnija izletnička kretanja iz većih gradskih naselja ka slobodnoj prirodi u neposrednoj okolini, odnosno, odsustvo izletničkih kretanja seoskog stanovništva.

* Dr., Doc., Odsek za turizmološke nauke, Prirodno matematički fakultet, 11000 Beograd, Studentski trg 3, glej izveštak na koncu zbornika.

Naravno, za dalji razvoj turizma, bez obzira što on može turističkim centrima koji se nalaze u sanatorijima, neugroženim i dobro zaštićenim prostorima, doneti velike prihode, ne treba povećavati postojeću razliku, već životnu sredinu štiti u svojoj njoj kompleksnosti, tj. svuda i uvek.

Kao sve značajnija spona između morbilnih i sanatorijalnih prostora, savremeni turizam se nametnuo kao svojevrsni katalizator. Zahvaljujući turizmu uspostavlja se izvesna komplementarnost između morbidnih i sanatorijalnih prostora, koji su funkcionalno, pejzažno i namenski međusobno veoma različiti. Sa povećanjem aerozagadjenosti, buke i zamora ljudi u morbidnim — urbanim i industrijalizovanim prostorima, povećava se potreba za rekreativnim turističkim kretanjima, koja su usmerena ka prostorima sa zdravom, izvornom ili dobro zaštićenom prirodom. Uz dobru organizaciju i izgradnju odgovarajućih objekata, nije teško valorizovati turističke vrednosti uz maksimalnu zaštitu prirode. »Zvuči neverovatno, ali izrazitije suprotnosti između morbidnih i sanatorijalnih prostora znače i povoljnije mogućnosti za njihovo turističko korespondiranje. Turizam potencira potrebu zaštite prirode ali u znatnoj meri rezultira iz aerozagadjenosti prostora. U tome je i uloga turizma kao specifičnog katalizatora čime i tumačimo funkcionalnu komplementarnost dve vrste prostora sa izrazitim biološkim suprotnostima« (1, 27).

Zahtevajući ogromne prostore zdrave životne sredine i sam turizam se pojavljuje kao zagadivač iste. To sa svoje strane čini složenim problemom i proces zaštite i unapredjenja životne sredine i razvoja savremenog turizma u njoj. Za Jugoslaviju je problem utoliko interesantniji, što ona u odnosu na neke druge zemlje sveta ima relativno dobro očuvanu prirodu, kao osnovu za razvoj turizma. U vezi s tim su i sve veće pretenzije sistematskog istupanja na domaće i inostrano turističko tržište, takvom ponudom koja obuhvata mnogo prirodnih turističkih vrednosti. Na značaj, akutnost i aktuelnost problema međusobnog odnosa zaštite životne sredine i turizma, pored ostalog ukazuju i Zbornici radova sa simpozijuma »Turizam i zaštita na životnata sredina«, koji je održan 1975. godine u Skoplju (2) i »Zaštita i unapredjenje životne sredine i razvoj turizma«, koji je održan 1976. godine u Budvi (3).

Zaštita i unapredjenje životne sredine ima veliki ekonomski, politički i društveni značaj. Dalji razvoj turizma u našoj zemlji mora se posmatrati kao funkcija izgradjenosti materijalne baze i još više kao funkcija očuvane životne sredine. Razvoj turizma i akcije usmerene ka očuvanju izvorne životne sredine moraju se tretirati ne parcijalno, ne paralelno, već jedinstveno u svim mogućim međusobnim odnosima. Razvoj jedne kategorije na račun druge vodi produbljanju nesklada i narušavanju integralne celine.

Turizam kao potrošač prirodne sredine

Intenzivnija rekreativna i izletnička turistička kretanja uslovljena su razvojem industrije, saobraćaja i urbanizacije. Povećana privredna aktivnost i veći stepen koncentracije stanovništva u gradskim i industrijskim središtima, uslovljavaju ne samo veći intenzitet turističkih kretanja, već i povećan stepen ugroženosti prirode, odnosno, povećanu potrebu njene zaštite. Ovakvo stanje upućuje na zaključak da su turizam i zaštita prirode istodobne pojave i procesi. Kao takvi imaju mnogo zajedničkih dodirnih tačaka i interesa. Razvijajući se u prostoru i vremenu zaštita prirode za potrebe savremenog turizma i od savremenih turista je u znatnoj meri komplementarna delatnost sa sve razvijenijim turističkim kretanjima.

Savremeni turizam je veliki i svojevrsan potrošač prostora. Za razrešavanje turističke potrebe neophodni su turistički motivi. Turistička potreba se formira nezavisno od turističkih motiva, ali se samo uz postojanje istih može zadovoljiti. Ovom prilikom mislimo prvenstveno na prirodne turističke motive, koji razrešavaju rekreativne turističke potrebe, a koje smo s obzirom na genezu i osnovna svojstva podellili na geomorfološke, hidrografske, biogeografske i klimu kao turističku vrednost.

Pošto se javlja u sferi potrošnje, kao rezultat privremene promene mešta boravka, turizam zahteva prostor posebnih kvalitativnih i kvantitativnih odlika. »Kvalitetan prostor i okolina turističkih područja čine sastavni dio prodaje turističkih usluga unatoč tome što oni nisu vlasništvo pojedine privredne organizacije, već pripadaju društvu u cjelini. Iz tog proizlazi obaveza da turistička privreda u vlastitom interesu a i radi toga da društvu kompenzira korist koji ima od prodaje prostora, poduzme sve da se osnovne kvalitete prostora i okoline sačuvaju a turistička izgradnja na najbolji način uklopi u okolinu« (4, 34—35).

Za turizam je karakteristično, da više nego mnoge druge delatnosti može da koristi i valorizuje takve delove i elemente životne sredine, koji ne predstavljaju gotovo nikakvu vrednost za druge privredne grane i delatnosti. Ovo je za Jugoslaviju utoliko značajnije što ona raspolaže širokim i raznovrsnim spektrom prirodnih turističkih motiva. Oni se ne mogu tretirati kao roba u ekonomskom smislu, iako doprinose ostvarivanju značajnih dinarskih i deviznih prihoda. Pravu turističku vrednost predstavlja samo dobro očuvana životna sredina. Kao takva ona omogućuje nesmetan razvoj domaćeg i inostranog turizma, koji se odlikuju polivalentnošću i polifunkcionalnošću. Uz to, samo izvorni ili dobro očuvani, kompleksni prirodni turistički motivi uslovljavaju bogat sadržaj boravka i ostvarivanje značajnih ekonomskih, zdravstvenih, rekreativnih i vaspitnih efekata.

Ostvarujući prihode valorizacijom prirodnih motiva, turizam se mora tretirati i kao izvor materijalnih sredstava za njihovu zaštitu. To je od posebnog značaja za dalji razvoj turizma, njegovo teritorijalno širenje, sadržajno obogaćivanje i dr. Zaštićena priroda, a naročito prirodni kompleksi i prirodne retkosti, koje pored ostalih imaju i estetske, kuriozitetne i znamenite atribute privlačnosti, predmet su interesovanja velikog broja turista. Na taj način utiču na turističke tokove prostora u kome se nalaze. Naravno, zaštićena životna sredina nije samo osnova razvoja turizma, već celokupne privredne delatnosti i još više osnova poboljšanja kvaliteta života kako turista, tako i domicilnog stanovništva turističkih mesta i regija.

Sve masovnija turistička kretanja nameću se i kao opasnost ugrožavanja životne sredine. Zbog toga je od izuzetnog značaja uskladjivanje ciljeva i metoda zaštite prirode sa obimom i oblicima turističkog prometa. »Masovan i nekontrolisan turistički promet, takodje, može ugroziti prirodnu sredinu ali je daleko prisutnija opasnost permanentnog i postupnog degradiranja prirodne sredine. Posebna opasnost dolazi od motorizovanih putnika jer se računa da automobil koristi oko 70 % turističke klijentele u Evropi. Taj procenat je još i veći u izletničkim kretanjima« (1, 30). Turistički promet kao mogući zagadjivač prirodne sredine, nije dovoljno proučen, iako su već do sada prouzrokovane štete samo u našoj zemlji izvanredno velike. Ovde, pre svega, mislimo na požare izazvane nepažnjom turista, veliku količinu čvrstih materija koje turisti deponuju na izletištim, uništavanje zelenih površina ulaskom vozilima na iste, nekontrolisan odstrel divljači, branje endemičnih i reliktnih biljnih vrsta, lomljenje pećinskog nakita itd.

Turizam i aktivna zaštita prirode

Zaštita prirode nije stvar pojedinaca i specijalizovanih organizacija. Sve se jasnije nameće saznanje da životnu sredinu moraju čuvati svi, jer time čuvaju sebe, čuvaju čoveka u njoj. Savremeno shvatanje problema i procesa zaštite prirode za turističke i druge potrebe, mora bazirati na takvim koncepcijama, koje određuju aktivan odnos čoveka i društva prema postojećim problemima. Za bolje razumevanje suštine problema aktivne zaštite prirode, treba shvatiti nekoliko osnovnih načela, na koja je u jednom svom radu ukazao B. Krstić (5).

Zaštita prirode ne sme se svoditi na zaštitu pojedinih prirodnih retkosti i izolovanih rezervata. Prirodu treba štiti u celini. Ovo načelo je danas prihvaćeno gotovo u celom svetu. Ono poništava razlike između tradicionalnog koncepta zaštite prirode i savremenih nastojanja. Izvesne razlike u shvatanjima mogu se objasniti vremenski, a ne suštinski. Savremeni turizam se posebno mora zalagati za realizaciju ovakvog stava u cilju što veće disperzije turističkih kretanja, što je neminovno s obzirom na stalno rastući broj turista u svetu i kod nas.

Prirodna i urbana sredina nisu međusobno izolovane, jer je sredina jedna — životna — čovekova. Pojedinačno i nezavisno tretiranje urbane ili prirodne sredine vodi lažnom antagonizmu. U sadašnjoj fazi razvoja privrede i društva, urbana sredina se širi na račun prirodne. To podstiče na zaključak da je prirodna sredina u neravnopravnom odnosu prema urbanoj. Ipak, čovek kao svesno biće, ne želi i ne sme da izgradnjom jedne narušava drugu, jer je reč o integralnom procesu.

Zaštita prirodne sredine ne može se svoditi na konzervaciju prirode za sebe. Akcije zaštite moraju predstavljati takvo uređenje prostora da on najbolje služi vitalnim potrebama čoveka i daljem razvoju čovečanstva. Uređenje prirode predstavlja istovremeno i upravljanje prirodnim izvorima i odgovarajućim predeonim celinama. Uređenje predeonih celina ne znači njihovo obavezno preinačavanje, ali je činjenica da uređena priroda sve više postaje kategorija bez koje se ne može i to ne samo zbog potreba očuvanja prirode, već za sve brojnije i različite ljudske potrebe.

Zaštita prirode ne može biti restriktivna i kao takva ne sme slediti razvoj privrede i društva. Zaštita prirode mora da postane planiranje i da kao takva prethodi razvoju. Da bi se realizovali ovakvi zahtevi neophodna je saradnja naučnika i praktičara različitih struka i opredeljenja. Uz to, neophodno je angažovanje niza društveno-političkih organizacija i organizacija udruženog rada iz privrednih delatnosti. Porast standarda i veća pokretljivost stanovništva utičaće i na omasovljenje kulturnih turističkih kretanja. To znači da pored zaštite prirode i zaštita spomenika kulture i umetnosti postaje sve aktuelnija.

Turistički kadrovi i zaštita prirode

Obrazovanje turističkih kadrova može se podeliti na srednješkolsko, visokoškolsko i univerzitetsko. U turističkim školama i na fakultetima, na kojima se izučava turizam, životnoj sredini, odnosno, problemima zaštite i unapređenja prirode za potrebe turističke valorizacije ne posvećuje se dovoljna pažnja. Nastava iz predmeta koji je nazvan Životna sredina izvodi se samo u Odseku za turizmološke nauke Prirodno-matematičkog fakulteta u Beogradu (6). Mišljenja smo da budući turistički radnici, gotovo bez obzira na stepen školovanja, moraju poznavati životnu sredinu kao okvir manifestovanja turizma. Nastavni programi moraju obuhvatiti nastavne jedinice kao što su: Odnos pojmovna životna sredina; geografski prostor, geografski ometač Zemlje; Složenost sistema životna sredina; Ekumena, subekumena, anekumena; Struktura geografskog prostora i univerzal-

ne razmere objekata koji ulaze u njegov sastav; Osnovne sprege u sistemu životna sredina; Problemi parametrizacije elemenata životne sredine; Dinamička ravnoteža elemenata životne sredine; Procesi samoregulacije u životnoj sredini; Regionalna izdiferenciranost i specifičnost problema životne sredine; Konceptija aktivne zaštite prirode; Društveno-istorijska uslovljenost pristupa problemu životne sredine; Dijalektičko-materijalistički pristup problemima životne sredine; Geografski determinizam i geografski indeterminizam kao filozofske koncepcije o odnosu čoveka i prirode i različiti ideološki i politički aspekti tretmana životne sredine. Pored toga, mora se izučavati kriza životne sredine, kao posledica sve veće urbanizacije i industrijalizacije.

U interesu stručnosti turističkih kadrova neophodno je ukazati na oblike zaštićene prirode. Nacionalni parkovi, područja od posebnog interesa, regionalni parkovi i rezervati moraju se analizirati kao svojevrsni, najčešće, samostalni turistički motivi, koji u nekim zemljama doprinose ostvarivanju značajnih ekonomskih efekata.

Turističke društvene organizacije i zaštita prirode

Za pravilan odnos turizma i zaštite prirode od značaja je delatnost turističke društvene organizacije. Prva turistička društva na teritoriji naše zemlje osnovana su u manjim i većim naseljima Jadranskog primorja i na ostrvima. Nešto kasnije osnivaju se i u kontinentalnom delu zemlje. »Društvo za poljepšavanje« na Krku osnovano je još 1866. godine. »Higijensko društvo« na Hvaru potiče iz 1868. godine. »Društvo za poljepšanje mesta« u Malom Lošinjju datira iz 1885. godine. »Društvo za uređenje i poljepšanje Plitvičkih jezera i okolice« osnovano je u Zagrebu 1893. godine. »Društvo za unapredjenje i uredjenje Sokobanja« u Sokobanji osnovano je 1895. godine (7, 9—10). Iz naziva prvih društvenih turističkih organizacija vidi se da je naglašena funkcija zaštite i unapredjenja prirode turističkih mesta i njihove okoline. Ova funkcija i danas mora biti jedna od najznačajnijih u radu turističkih društvenih organizacija.

Turistička društvena organizacija u okvirima svog redovnog poslovanja mora posvetiti posebnu pažnju osnovnim problemima zaštite životne sredine, kako u interesu daljeg razvoja turizma, tako i celokupne privredne delatnosti i blagostanja društva u celini. Na izvesne probleme i delokrug rada turističke društvene organizacije jasno je ukazao K. Markoski na već pomenutom naučnom skupu »Zaštita i unapredjenje životne sredine i razvoj turizma«, koji je održan u Budvi (8, 12—13).

Neophodno je razvijati navike za sistematskim bavljenjem problemima međusobnog odnosa turističkih kretanja i zaštite i unapredjenja životne sredine. Rad na ovoj problematici mora pratiti intenzitet turističkih kretanja i delovati preventivno i aplikativno. Turistička društvena organizacija se mora baviti problemima širenja turističke kulture. Ona je od velikog značaja, jer će uticati na formiranje pravilnog odnosa turista i domicilnog stanovništva prema prirodi. Turistička društvena organizacija se mora baviti i problemima striktnog i doslednog postojanja postojećih zakonskih propisa u oblasti zaštite i unapredjenja životne sredine. Uz to, mora da utiče na donošenje odgovarajućih zakonskih propisa, čiji je cilj stvaranje što povoljnijih uslova zaštite životne sredine. U vezi s tim mora intenzivnije nego do sada da saraduje sa zavodima za zaštitu prirode u cilju iznalaženja najboljih načina proglašavanja određenih teritorija za nacionalne parkove, regionalne parkove, rezervate i drugo.

»Pomenutim delovanjem i aktivnostima turistička društvena organizacija će učiniti najviše da se u turističkim sredinama kroz praksu u svim oblastima rada i turističkih kretanja zaštićuje i dalje unapređuje prirodna čovekova sredina.

Doprinos turističke društvene organizacije neće biti samo doprinos razvoju turizma nego čitavom našem društveno-ekonomskom napretku, jer boreći se za zaštitu i unapredjenje turističke sredine istovremeno se bore za svesno, a ne stihijno savladjivanje negativnih posledica materijalnog razvoja društva» (8, 13).

LITERATURA

1. Dr. Živadin Jovičić: Turistička kretanja i zaštita životne sredine. Zbornik stručnih i naučnih radova »Turizmologija«, posebna izdanja, knjiga 2. Viša turistička škola, Beograd, 1977.
2. Zbornik na trudovi od republičkiot simpazium »Turizam i zaštita na životnata sredina«. Geografsko društvo na SR Makedonija, posebno izdanje, knjiga 2. Skopje, 1976.
3. Referati sa savetovanja »Zaštita i unapredjenje životne sredine i razvoj turizma«. Zbornik stručnih i naučnih radova »Turizmologija«, posebna izdanja, knjiga 2. Viša turistička škola, Beograd, 1977.
4. Franja Gašparević: Prostorno uredjenje, zaštita prirode i turizam. Zbornik stručnih i naučnih radova »Turizmologija«, posebna izdanja, knjiga 2. Viša turistička škola, Beograd, 1977.
5. B. Krstić: Aktivna koncepcija zaštite prirode. Zaštita prirode SR Srbije. Posebna izdanja Republičkog zavoda za zaštitu prirode SR Srbije, knjiga 4, Beograd, 1974.
6. Dr. Stevan M. Stanković: Životna sredina kao nastavni predmet u procesu obrazovanja turističkih kadrova. Zbornik stručnih i naučnih radova »Turizmologija«, knjiga 6—7. Viša turistička škola, Beograd, 1976.
7. Dr. Slavko Ensinger: Razvojni put turističke politike na području Jugoslavije. Zbornik stručnih i naučnih radova »Turizmologija«, knjiga 8. Viša turistička škola, Beograd, 1977.
8. Krste Markovski: Uloga turističke društvene organizacije u zaštiti i unapredjenju turističke sredine. Zbornik stručnih i naučnih radova »Turizmologija«, posebna izdanja, knjiga 2. Viša turistička škola, Beograd, 1977.

Stevan M. Stanković

THE PROTECTION OF LIFE ENVIRONMENT AND MODERN TOURISM

One of the characteristic of modern societies are the touristic movements, undertaken by ever increasing masses of people for the satisfaction of cultural and recreational needs. They embrace at present almost the entire mankind and they are the cause of the changes of the way of life, of the desire to travel, to make new experiences, new acquaintances, to establish new contacts, of the need for active rest in the pure natural environment, etc.

The modern tourism is a conditional differentiation of initiative and receptive localities, regions and entire countries. In connection with this, touristic movements exert an influence on a series of phenomena and processes in life environment. There appear more and more distinctly, different by their characteristics, the urban and degraded spaces — morbid life environment and original, hardly polluted spaces — sanatoogenous life environment. The tourism, as a specific catalyzer of the space, is situated between the former and the latter. As a rule, the greater the differences between the morbid spaces and the sanatoogenous ones, the more intensive the touristic movements. This difference between the above mentioned spaces should not be, of course, increased for the further development of the tourism, but life environment ought to be preserved in all its completeness and unity. One gets the impression that the tourists

have already »conquered« almost all the parts of the Earth, whereas the science has not yet gone deeply enough into all the consequences of the pressure the modern tourism exerts on life environment. This is conditioned by the fact that life environment is the object of study of several sciences, which means that it has an interdisciplinary character.

In realizing the problems of the protection of life environment and of the modern tourism it is indispensable to start from the fact that the tourism is a great and specific consumer of the nature, but it has to be treated as an important factor of its protection. The tourism has made possible the valuation of some parts and elements of the nature, which are of no particular value for other activities. In this sense, it is important to accord the degree and the form of the tourism in individual touristic localities, regions and countries with the objects of the protection of life environment. In order to be able to solve the existing problems and the series of causal relations between the protection of the nature and the tourism, it is indispensable to observe the principles of the conception of the active protection of life environment. It means that the protection of life environment for touristic (and other) needs must not be reduced to the protection of individual natural rarities or isolated wholes only, but the nature has to be considered as a whole. The natural environment and the urban one, notwithstanding the fact that the touristic needs are satisfied in the former and formed in the latter, are not isolated and independent from each other, the environment is one and only, — life environment. The protection of life environment must not be reduced to the conservation which is its own aim, but it has to be such as to serve best the man's vital needs, i.e. the development of the society as a whole. From the point of view of the concept of the active protection of life environment and of modern touristic movements, there has to be particularly observed the principle that the protection of the nature must not follow the development and be restrictive, that it has to turn into a specific planning and, as such, to precede always the development of the tourism and of other activities. This means that the modern tourism has to be paid a far greater attention and to be given much more space in spatial plans, town plans and particularly in landscape plans than it has been done so far in most cases. This is more especially important as the domestic and foreign tourisms in our country and in the world are developing more and more intensively, in spite of periodical economic crises, war conflicts, devaluation of currencies, etc. though there is less and less free, non-urbanized, original life environment.